

Slušný gestapák?

Eduard Pagnacco a tiskový referát brněnského Gestapa

JAN VAJSKEBR – JAN ZUMR

Nacistická třetí říše stejně jako všechny totalitní státy usilovala o naprostou kontrolu médií. V Protektorátu Čechy a Morava tuto funkci plnil mimo jiné speciální tiskový útvar brněnského Gestapa, v jehož čele stanul Rakušan Eduard Pagnacco. Jedná se o rozporuplnou osobnost, která na jednu stranu sloužila totalitě, ale na druhé straně se k zadrženým a vyšetřovaným dle mnoha poválečných svědectví chovala korektně.

V nacistickém Německu měla ambici zasahovat do vytváření mediální politiky celá řada institucí v čele s říšským propagandistickým vedoucím, později říšským ministrem pro lidovou osvětu a propagandu a prezidentem říšské kulturní komory Josefem Goebbelsem. Na lokální úrovni Goebbelsevo ministerstvo posléze úzce spolupracovalo s dalšími institucemi. V okupovaném českém vnitrozemí se jednalo o Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, v jehož rámci působilo oddělení IV (oddělení pro kulturu).

Jeho jednotlivé referáty vykonávaly dohled nad celým spektrem kulturní činnosti, tedy periodickým i neperiodickým tiskem, rozhlasem, filmovými projekcemi a veřejnými vystoupeními.¹ Důležitým nástrojem utváření kulturní politiky dle nacistického vzoru se vedle bezpečnostní služby říšského vůdce SS (Sicherheitsdienst, SD) stala i tajná státní policie, která se ze své podstaty zaměřovala na represivní zásahy. Ty směřovaly rovněž proti českým umělcům a pracovníkům v oblasti kultury, kteří se zapojili do domácí rezistence. Jejich případy řešily referáty specializované

na potírání komunistického či nekomunistického odboje. Vedle nich ale ve struktuře řídicích úřadoven v Praze i Brně působil i zvláštní referát II P (Presse), který měl speciálně na starost tiskové záležitosti. Jeho zásahy měly jak preventivní, tak odvetný charakter a vedle prověřování konkrétních osob se podílel i na cenzurních opatřeních okupačního režimu.

Cenzurní činnost Gestapa lze ukázat na případu vedoucího tiskového referátu brněnského řídicí úřadovny Eduarda Pagnacca, který v pozitivním smyslu nepatřil mezi typické úředníky tajné státní policie v protektorátu.²

Eduard Pagnacco se narodil 5. srpna 1906 ve Vídni nedaleko nádraží Spittelau.³ O šest dní později ho farář Conrad Podhradský pokřtil.⁴ Eduard byl nejmladším z pěti dětí Pauliny Rosalie Činek (Činková), která se sice narodila roku 1874 ve Vídni, její rodiče (Wenzel Čeněk⁵ a Anna Hasenöhr) ovšem pocházeli z jihočeských Bernartic a Hartmanic.⁶ Jeho otcem byl

1 MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Prostor, Praha 2018.

2 Mezi nemnohé příslušníky tajné státní policie, kteří se po válce dokázali ospravedlnit, patřil například Fritz Badelt nebo Wenzel Habelt. VAJSKEBR, Jan - ZUMR, Jan: *Spravedlivý mezi gestapáky? Příklad příslušníka „židovského“ referátu gestapa Fritze Badelta. Tereziánské listy*, 2019, č. 47, s. 12–30.

3 Jeho rodiště se nacházelo v ulici Heiligenstädterstrasse 30. Později bydlel na adrese Billrothstraße 79a/23 v obvodu Döbling a Mommengasse 33/16 v obvodu Landstraße.

4 *Bundesarchiv Berlin* (BArch Berlin), f. Parteikorrespondenz (PK), sign. I 0358, kopie rodného a křestního listu E. Pagnacca.

5 Zřejmě nepřesný přepis příjmení v matrice.

6 *Arcidiecéze Vídeň*, farnost Vídeň IX - Lichtental, matrika Narození (N) 1873-1874, fol. 346.

Eduard Pagnacco na nedatované fotografii z druhé světové války (foto: ABS)

strojvedoucí italského původu Jacob Pagnacco, rodák z přístavního města Terst.⁷ Pagnaccův původ tak odrážel multietnický charakter hlavního města habsburské monarchie, kde nacházeli prostor k životu, ale i vzájemným třenicím příslušníci všech jejích národů. Rodina patrně neměla nijak zvlášť vysoké sociální postavení. Mladý Pagnacco si zřejmě ještě pamatoval časy předválečné monarchie, ale vyrůstal v nuzných letech první světové války, zažil rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatné Rakouské republiky. Přes částečně český původ (v zemském smyslu) Pagnacco češtinu neovládal a vzdělání získal na německých

školách. Po absolvování základní školní docházky vystudoval dvouletou obchodní školu. Následně nastoupil do praxe k bankovní společnosti, ale po jejím skončení se ocitl bez práce.⁸ O jeho tehdejších politickém smýšlení i osobních zálibách by mohla něco napovědět příslušnost k sociálnědemokratickému horolezeckému spolku.⁹

Východisko z nepřilíhův růžové sociální situace mu poskytla služba v uniformě: krátce před jednadvacátými narozeninami nastoupil 1. srpna 1927 k Wiener Sicherheitswache, jak se nazýval policejní sbor v rakouské metropoli.¹⁰ Ve službě se patrně osvědčil, neboť někdy začátkem roku 1931¹¹ přešel jako úředník ke kriminální policii na vídeňském Policejním ředitelství.¹² Po novém roce 1932 byl přeřazen k hospodářské policii (Wirtschaftspolizei). Na starost dostal potírání černého obchodu s valutami a devizami a zásahy proti osobám páchajícím podvody. Tuto činnost vykonával až do svého přeložení ke Gestapu po anšlusu Rakouska v březnu 1938.¹³

MEZI NACISTY

Neklidná politická a sociální atmosféra v období velké hospodářské krize se dotkla i Pagnacca, který se podobně jako řada jeho kolegů přiklonil k radikální pravici. Dne

13. dubna 1931 se rozhodl pro vstup do NSDAP v rámci místní skupiny „Gersthof 2“.¹⁴ Po ročním zkušebním období obdržel členský průkaz s číslem 444 550.¹⁵ S nacistickou stranou měl zůstat v kontaktu i po jejím zákazu v Rakousku v červnu 1933 prostřednictvím svých kolegů Josefa Weidingerera a Franze Kamby.¹⁶ Posledně jmenovaný patřil uvnitř vídeňské policie mezi prominentní nacisty a aktivně se zúčastnil puče v červenci 1934, jehož cílem bylo svržení vlády Engelberta Dollfußera. Ač byl rakouský kancléř při atentátu smrtelně zraněn, puč samotný ztroskotat. Tisíce rakouských nacistů byly následně buď uvězněny či jinak perzekvovány, nebo uprchly za hranice do Německa, včetně Kamby.¹⁷

Po jeho útěku přišel Pagnacco o kontakt s ilegálními nacisty, přestal platit členské příspěvky, a dokonce zničil stranický průkaz kvůli hrozící domovní prohlídce. Od roku 1934 navíc náležel k členům Vlastenecké fronty (Väterländische Front, VF), jak se nazývala vládnoucí strana austrofašistického režimu. Vzhledem k jeho policejní kariéře lze ovšem jeho členství v této organizaci považovat za víceméně automatické, což později konstatovaly při prověrkách i orgány NSDAP.¹⁸ Pagnacco ale nebyl schopný či ochotný navázat kontakt s vídeňskými policisty Johannem Hoiem, Karlem Glückem či Karlem

7 Tamtéž, farnost Vídeň XIX – Heiligenstadt, matrika N 1906–1909, fol. 44.

8 *Archiv bezpečnostních složek* (ABS), f. Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD (52), sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

9 Tamtéž, výpověď E. Pagnacca, 24. 1. 1946.

10 *BArch Berlin*, f. SS-Offiziersakten (SSO), sign. 363 A, karta důstojníka SS.

11 V dokumentaci bývá uváděn leden nebo březen – Kriminalbeamtenkorps, ale i srpen 1931.

12 *BArch Berlin*, f. PK, sign. I 0358, zpráva mnichovské centrály NSDAP, 25. 10. 1939.

13 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

14 NSDAP se organizačně dělila na župy, kraje, místní skupiny, buňky a bloky. Místní skupina NSDAP „Gersthof 2“ podléhala přímo vídeňskému župnímu vedení a byla složena pouze z místních policistů. V roce 1933 se měl počet jejích členů pohybovat mezi 1 000 a 1 500 muži. ZUMR, Jan: *Obyčejná elita. Historie SS v Dolních Rakousích a na jižní Moravě*. ÚSTR, Praha 2021, s. 123–124.

15 Členské číslo odkazovalo na dobu vstupu do NSDAP, čímž nižší bylo, tím větší vážnosti se dotýčný ve straně těšil.

16 *Österreichisches Staatsarchiv / Archiv der Republik* (ÖStA/AdR), f. Gauakten, spis E. Pagnacca, žádost o povýšení, 12. 7. 1939.

17 BOECKL-KLAMPER, Elisabeth – MANG, Thomas – NEUGEBAUER, Wolfgang: *Gestapo-Leitstelle Wien 1938–1945*. Edition Steinbauer, Wien 2020, s. 51.

18 *ÖStA/AdR*, f. Gauakten, spis E. Pagnacca, žádost o povýšení, 12. 7. 1939 a posudek krajského vedoucího NSDAP, 28. 10. 1938.

Raschkou, kteří po puči znovuvybudovali místní skupinu „Gersthof 2“, tentokrát pod pozměněným názvem „Gruppe Polizei“.¹⁹

O obnovení členství a potvrzení svého starého čísla v NSDAP se Pagnacco pokusil hned po anšlusu. Jeho politické postoje byly podrobeny přezkoumání.²⁰ Jako všichni rakouští nacisté musel i on vyplnit speciální dotazník k vystavení prozatímní členské karty a zjištění jeho ilegálních aktivit. Po podání žádosti následovala kontrola. Jelikož byla situace v Rakousku v letech 1933–1938 zmatená a nepřehledná, mohlo trvat mnoho měsíců, dokonce i let, než byla žádost vyřízena. V případě pozitivního výsledku byl dotyčným vystaven řádný členský průkaz s potvrzeným stranickým číslem.²¹

Pagnacco vyplnil dotazník dne 31. května 1938. Údajů ke svému členství v nacistické straně poskytl ale jen minimum a kolonku „Údaje žadatele o jiné činnosti pro NSDAP“ nechal úplně prázdnou, k čemuž později příslušný hodnotitel vepsal velký otazník a vykřičník. Přestože přijetí podpořil představitel místní skupiny NSDAP „Gruppe Polizei“ Karl

Glück i vedoucí místní skupiny v obvodu Pagnaccova bydliště, příslušný krajský vedoucí žádost na začátku roku 1939 bez udání důvodu zamítl. Na konci téhož roku požádala mnichovská centrála NSDAP vídeňské župní vedení o nové prověření jeho žádosti. Vzhledem k vypuknutí války se ale její vyřizování vleklo více než dva roky. V březnu 1942 Pagnaccovo přijetí znovu doporučila příslušná místní stranická skupina a tentokrát i krajský vedoucí NSDAP.

Ovšem pro neplacení stranických příspěvků jej charakterizovala nikoli jako „starého bojovníka“ či „ilegála“,²² nýbrž jako zcela nového člena. S tímto postojem se ztotožnilo také vídeňské župní vedení. Navzdory tomu stranická centrála v Mnichově žádost 13. července 1942 definitivně zamítla s tím, že Pagnacco nesplňuje podmínky pro přijetí.²³ Na podzim 1944 přišel na brněnské Gestapo z Vídně přípis, podle kterého nebylo možno dotyčného považovat za „starého bojovníka“ a jemu vydané potvrzení z července 1939 je proto neplatné.²⁴ Pagnacco se tím zařadil mezi nemnohé úředníky tajné státní policie v protektorátu, kteří v době

své služby u Gestapa nepatřili k členům nacistické strany.

U GESTAPA

Zatímco dveře do NSDAP zůstaly Pagnaccovi uzavřeny, jinak tomu bylo v případě emancipované stranické odnože – organizace SS. Vzhledem k deklarovanému záměru říšského vůdce SS Heinricha Himmlera dospět k postupnému splynutí SS a policie ve „státní ochranný sbor“ prošel stejně jako jeho kolegové po anšlusu přijímacím řízením a byl shledán schopným služby jako čekatel na plné členství (SS-Anwärter). Řádným členem se stal v dubnu 1940 s číslem 369 834 a zároveň mu byla dorovnána hodnost SS-Hauptscharführer k jeho úřední hodnosti vrchního kriminálního asistenta.²⁵ S nástupem do SS souviselo i proklamativní vystoupení z katolické církve k 6. dubnu 1939,²⁶ kterým se Pagnacco prohlásil za tzv. věřícího z boha.²⁷

Pro úspěšný rozvoj kariéry v SS nejenže bylo zapotřebí vystoupit z církve, ale říšský vůdce SS požadoval na svých podřízených rovněž zplození vícero potomků.²⁸ Dopusud

19 ZUMR, Jan: Karl Raschka. Životní osudy vedoucího exekutivního oddělení zlínského Gestapa. *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 61–69, konkrétně s. 63.

20 V září 1938 zažádala vídeňská řídicí úřadovna Gestapa župní úřad na obligátním formuláři o prověření Pagnaccovy politické spolehlivosti. Úřad se měl vyjádřit, zda byl v době před uchopením moci politicky aktivní ve prospěch nacistické strany a zda proti jeho působení u tajné státní policie nejsou námitky. *ÖStA/AdR*, f. Gauakten, spis E. Pagnacca, dotaz řídicí úřadovny Gestapa ve Vídni, 8. 9. 1938.

21 ZUMR, Jan: *Obyčejná elita*, s. 308.

22 Jako „staří bojovníci“ byli v Rakousku označováni muži, kteří do NSDAP vstoupili ještě před jejím zákazem v červnu 1933 nebo byli držiteli Řádu krve či se mohli prokázat „mimořádné záslužnou činností“ pro NSDAP před 11. březnem 1938. Za „ilegály“ byli považováni muži angažující se pro stranu po červnu 1933. *Gesetzblatt für das Land Österreich 1938–1940*. Jahrgang 1939, Stück 49, Nr. 248, Kundmachung des Reichsstatthalters in Österreich, wodurch die Zweite Durchführungsbestimmung zur Verordnung über die Einführung des Reichsbesoldungsrechts in Österreich vom 7. Februar 1939 bekanntgemacht wird.

23 *BArch Berlin*, f. PK, sign. I 0358, žádost E. Pagnacca o vystavení předběžné stranického průkazu, 31. 5. 1938, zpráva mnichovské centrály NSDAP, 25. 10. 1939, doporučení vídeňského župního vedení, 22. 4. 1942 a rozhodnutí centrály NSDAP, 13. 7. 1942.

24 *ÖStA/AdR*, f. Gauakten, spis E. Pagnacca, žádost E. Pagnacca o povýšení, 12. 7. 1939, žádost brněnské řídicí úřadovny o prověření statusu E. Pagnacca jako „starého bojovníka“, 3. 9. 1944 a odpověď vídeňské řídicí úřadovny, 11. 9. 1944.

25 *ABS*, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946. Více k tématu viz ZUMR, Jan: Splyvání německé policie a SS na příkladu tajné státní policie v Protektorátu Čechy a Morava. *Securitas Imperii*, 2022, č. 40, s. 54–87.

26 *Arcidiecéze Vídeň*, farnost Vídeň XIX – Heiligenstadt, matrika N 1906–1909, fol. 44.

27 *Srov. VAJSKEBR*, Jan – ZUMR, Jan: Pryč s židovsko-křesťanským morem! Náboženské vyznání příslušníků nacistického bezpečnostního aparátu. *Paměť a dějiny*, 2021, roč. 15, č. 1, s. 53–62.

28 Himmler očekával od svých podřízených alespoň čtyři děti. Více k tématu *VAJSKEBR*, Jan – ZUMR, Jan: „Já a moje žena si děti přejeme!“ Populační politika SS na příkladu příslušníků Gestapa v protektorátu Čechy a Morava. *Soudobé dějiny*, 2022, roč. 29, č. 2, s. 415–440.

svobodný Pagnacco uzavřel 15. dubna 1941 v romantickém prostředí tyrolského Innsbrucku civilní sňatek s Marií, roz. Kminek, která pocházela z brněnské úřednické rodiny. Manželství sice zůstalo bezdětné, ale i přes tento nedostatek Pagnacco dál stoupal po kariérním žebříčku.²⁹ Nadřízení ocenili jeho pracovní výkony v dubnu 1943 jmenováním kriminálním tajemníkem. Následovalo povýšení na SS-Sturmscharführera³⁰ a na závěr války se Pagnacco dočkal i posledního kariérního vzestupu: 30. ledna 1945 byl povýšen do nejnižší důstojnické hodnosti SS-Untersturmführer (ekvivalent poručíka).³¹ V průběhu služby mu byl rovněž udělen Policejní služební odznak 3. stupně za osmiletou službu u policie.

Pagnacco byl k tajné státní policii přidělen dle svých slov ihned po anšlusu, nicméně v rámci „zvláštního nasazení“ nejprve vykonával službu na vídeňské pobočce devizového kontrolního úřadu (Devisenfahndungsamt).³² Vzhledem k rozsáhlým zkušenostem z rakouského hospodářského prostoru seznamoval celní úředníky ze „staré říše“ s místními poměry. K řídicí úřadovně Gestapa ve Vídni nastoupil k 1. prosinci 1938 po prověrkách, ve kterých byl hodnocen jako „spolehlivý nacionální socialista“.³³ Zde jej zařadili do referátu II E, který měl na starost hospodářské delikty.³⁴ Mohl tak opět uplatnit svou předchozí specializaci u rakouské policie.

V poválečné žádosti o propuštění E. Pagnacca z československého vězení se objevila řada svědectví, která jeho krátké nasazení u vídeňského Gestapa vykreslovala pozitivně. Údajně opakovaně pomáhal vídeňským Židům s vystěhovalectvím do ciziny, například do Palestiny, Anglie, či dokonce do čínské Šanghaje, kam směřovala část židovské emigrace.³⁵

V poválečné žádosti o propuštění E. Pagnacca z československého vězení se objevila řada svědectví, která jeho krátké nasazení u vídeňského Gestapa vykreslovala pozitivně

To ovšem nebylo v žádném rozporu s tehdejší nacistickou politikou vůči židovskému obyvatelstvu, která usilovala o jeho ožebračení a vyhnání z říšského území.³⁶ Pravdivost těchto svědectví navíc nelze verifikovat. Na druhou stranu se řada pochvalných vyjádření objevuje i k jeho pozdějšímu působení v protektorátu a sám Pagnacco se neprojevoval jako radikální nacionální socialista. Podle dalšího poválečného tvrzení měl dokonce usilovat o emigraci přes Švýcarsko do Spojených států, Anglie nebo Austrálie.³⁷ Sám Pagnacco před československými vyšetřovateli uváděl ještě neuvěřitelnější příběh. Prý se chtěl oženit se Židovkou (!),

k čemuž nedošlo jen kvůli anšlusu a její následné emigraci do Švýcarska. Jelikož jeho snoubenka pojala úmysl dále vycestovat do Spojených států, měl se k cestě za Atlantik chystat i Pagnacco. Od svého záměru byl nucen upustit vzhledem k vypuknutí druhé světové války.³⁸

Ve Vídni sloužil Pagnacco pouze do podzimu 1939: v listopadu byl údajně proti své vůli přeložen k brněnské řídicí úřadovně. Zde v hodnosti vrchního kriminálního asistenta nastoupil na obor II BM 2. Ten patřil pod klíčový referát II BM (domácí odbojové hnutí), jehož náplní bylo potírání nekomunistické rezistence v protektorátu. Na starost dostal zpracování drobných deliktů, jako byly protiněmecké výroky a jednání.³⁹ V jeho případě se patrně jednalo o pouhé zapracování, neboť už počátkem následujícího roku se stal vedoucím referátu II P (tisk).

V rámci brněnské úřadovny to byl jeden z méně důležitých referátů v oddělení II, které se zabývalo zločiny velezrady. Byl proto jen velmi slabě personálně obsazen. Jeho prvním vedoucím se stal August Blaha, bývalý rakouský kariérní policista, který v počátečních měsících existence úřadovny vedl současně hned několik referátů najednou. Po jeho návratu do Vídně jej v červenci 1939 nahradil další bývalý rakouský profesní policista Heinrich Köstler, kterého v únoru následujícího roku

29 Arcidiecéze Vídeň, farnost Vídeň XIX – Heiligenstadt, matrika N 1906–1909, fol. 44; *BArch Berlin*, f. SSO, sign. 363 A, karta důstojníka SS.

30 *ABS*, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

31 *BArch Berlin*, f. SSO, sign. 363 A, karta důstojníka SS.

32 Úřad byl založen v 1936 Hermannem Göringem a začleněn pod Úřad tajné státní policie. Vedl jej Reinhard Heydrich. Roku 1941 byl zrušen.

33 *ÖStA/AdR*, f. Gauakten, spis E. Pagnacca, posudek, 28. 10. 1938 a žádost E. Pagnacca o povýšení, 12. 7. 1939.

34 *BArch Berlin*, f. Reichssicherheitshauptamt (RSHA), sign. R 58/1112, Telefonní seznam vídeňské řídicí úřadovny, 6. 2. 1939.

35 *Moravský zemský archiv* (MZA), f. C 141 Mimořádný lidový soud Brno (MLS Brno), sp. zn. Lsp. 36/47, dopis Gusty Hietel, 28. 2. 1951 a dopis Marie, hrab. Hallwyl, 3. 3. 1951.

36 WEISZ, Franz: *Judenreferat Gestapo Wien*. Pilum Literatur Verlag, Strasshof 2021.

37 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, dopis Marie, hrab. Hallwyl, 3. 3. 1951.

38 *ABS*, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

39 Tamtéž.

přeložili do Kolína nad Rýnem. Jeho nástupcem se nestal nikdo jiný než Pagnacco. Co jej kvalifikovalo k plnění úkolů v kulturní oblasti, když se doposud věnoval ekonomickým záležitostem, není zcela jasné, ale je možné, že Gestapo prostě nemělo v danou chvíli nikoho jiného k dispozici. Vyloučit nelze ani osobní motivy.

Vzhledem k relativně marginálnímu významu referátu II P bylo v polovině války rozhodnuto o jeho začlenění do referátu II BM⁴⁰ a jeho „degradaci“ na obor (Sachgebiet) II BM/P, k čemuž došlo nejpozději v květnu 1943. Pagnacco i nadále zůstal jeho vedoucím. Kromě něj působila v oboru už jen jedna sekretářka.⁴¹ V březnu 1944 proběhla na brněnské řídicí úřadovně velká reorganizace, během níž se přistoupilo k rozpuštění a přečíslování referátů. Referát II BM získal nové označení IV 1 b a byly mu podřízeny čtyři obory. Stávající obory II BM 1 a II P byly sloučeny do oboru IV 1 b 2 c (tisk a kulturní záležitosti, politické i nepolitické spolky a svazy), který vedl kriminální tajemník Friedrich Lacina⁴². I v jeho případě se jednalo o bývalého rakouského kariéerního policistu, což ostatně platilo i pro tři zbývající vedoucí oborů. Pagnacco pracoval v Lacinově oboru až do konce války a i nadále měl na starost kulturně-tiskovou agendu. Ve službě se jevil jako bezproblémový, ale nevýrazný úředník. Jeho nadřízený Kurt Leischke⁴³ jej po válce charakterizoval těmito slovy: „*Jako referent*

Budova Právnické fakulty Masarykovy univerzity, v letech 1940–1945 sídlo brněnského Gestapa, vyzdobená v rámci propagandistické akce „Viktoria“ (foto: Archiv Masarykovy univerzity)

*byl ochotný, často poněkud neobratný. Během jeho služby jsem nezaznamenal nic nepříznivého na jeho charakteru a osobním chování. Po stránce politické se neangažoval. V jednání s obviněnými ho znám jako velmi ohleduplného.*⁴⁴ Pagnaccův přímý nadřízený Lacina o něm alibisticky vypověděl: „*Byl to profesionální státní úředník, který se choval k vyslychaným velmi vstřícně. Při správě svého úřadu byl objektivní. Jeho vztah ke straně blíže neznám.*“⁴⁵

KONFISKACE A KONTROLA POŠTY

Referát/obor P se zabýval kontrolou a zajišťováním knih v českém i německém jazyce. Jednalo se nejen o politickou a odbornou literaturu, ale rovněž o beletrii, kterou našly různé referáty při domovních

prohlídkách. Zpočátku šlo především o knihovny židovských obyvatel, kteří byli nuceni po březnu 1939 opustit své byty, poté zejména o majetek spolků i soukromých osob pronásledovaných z politických důvodů. Zkonfiskované knihy směřovaly do skladu v ulici Veselá v centru Brna. „Nezávadné“ tituly rozděloval referát mezi české a německé městské knihovny. Nejcennější výtisky, celkem přibližně 120 kusů, dostal Archiv města Brna. Menší část konfiskátů zůstávala přímo v budově Gestapa, kde z nich bylo zřízeno oddělení odborné literatury, které vedle ní soustřeďovalo tituly s politickým obsahem. Při shromažďování a třídění knih Pagnaccovi asistoval další z úředníků brněnské řídicí úřadovny, kriminální asistent Otto

40 Úzké provázání referátů II BM a II P bylo patrné také u pražské řídicí úřadovny Gestapa. Od roku 1940 měly stejného vedoucího a roku 1943 došlo v rámci reorganizace k jejich sloučení. Srov. ZUMR, Jan: Organizační struktura exekutivního a kontrarozvědného oddělení pražského Gestapa. *Moderní dějiny*, 2018, roč. 26, č. 2, s. 251–290.

41 MZA, f. Gestapo Brno, sign. 100-375-1, Telefonní seznam brněnské řídicí úřadovny, 11. 5. 1943.

42 Friedrich Lacina (nar. 1905) byl 31. 3. 1947 odsouzen MLS Brno k 15 letům těžkého žaláře Dne 13. 11. 1955 byl vysídlen do Rakouska. MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 33/47, rozsudek a vyrozumění o propuštění vězně, 15. 11. 1955.

43 Jeho životopis viz VAJSKEBR, Jan – ZUMR, Jan: Osudy úředníka brněnského Gestapa Kurta Leischkeho. In: PLACHÝ, Jiří (ed.): *Dějiny a osudy. In memoriam historika Ivo Pejčocha*. Svět křídél, Cheb 2020, s. 115–126.

44 ABS, f. 52, sign. 52-61-3, výpověď K. Leischkeho, 14. 9. 1946. Všechny překlady v této studii pořídili autoři.

45 Tamtéž, sign. 52-1-264, výpověď F. Laciny, 4. 10. 1946.

Boleloucky.⁴⁶ Při této činnosti postupoval Pagnacco zřejmě dostatečně ohleduplně, což po válce potvrdil český úředník Dr. Ladislav Janda: „*Gestapáka Pagnacco jsem poznal v roce 1941 ve své funkci přednosty tiskového a spolkového oddělení polic[ejního] ředitelství v Brně. Setkal jsem se s ním osobně jednou neb dvakrát ve věci zabavování knih ve veřejných knihovnách a jeho chování vůči mně bylo úředně slušné.*“⁴⁷

Mezi služební úkoly referátu II P patřila i nepravidelná kontrola brněnských knihkupectví a nakladatelství kvůli zjišťování přítomnosti „škodlivé“ a „nežádoucí“ literatury. Pro vyřazování závadných titulů měli úředníci Gestapa k dispozici dvě příručky vydané říšskými, resp. okupačními institucemi.⁴⁸ Odhalení takovýchto knih mohlo vést k uzavření příslušné firmy a odebrání koncese, ale Pagnacco se v poválečném výsledku ohrazoval, že za celou dobu svého působení na „tiskovém“ referátu nařídil zavření jediného (německého) knihkupectví.

O tom, že se Pagnacco nesnažil o tvrdý postih za překračování předpisů, svědčí i poválečné svědectví Oldřicha Špatky, který až do roku 1944 pracoval na tiskovém oddělení policejního ředitelství v Brně. Podle nařízení ministerstva lidové osvěty měly být „závadné“ knihy vyřazovány. Revize se prováděly značně benevolentně a knihkupcům byla dána možnost, aby si takové tituly uschovali. Poté ovšem následovala kontrola ze strany tajné státní policie, která v Brně

zabavila šest beden těchto knih a rovněž několik obrazů prezidenta Edvarda Beneše. Ač byl Pagnacco o záměrné ledabylosti protektorátních úředníků informován, nepodnikl v tomto směru žádné šetření.⁴⁹

Dále se referát II P zabýval různými německými novinami a časopisy, v nichž sledoval úmyslné i neúmyslné prohřešky proti cenzuře. V centru jeho pozornosti stály oficiální politické články, které byly produktem Goebbelsových novinářů, a místní tisk, zejména *Brünner Tagblatt*, *Mährisches Tagblatt* a *Morgenpost*, je musely bezchybně přetiskovat. Samotnou cenzurou se ale Gestapo nezabývalo, neboť ji v případě českého tisku vykonávala pobočka ministerského prezidia v Brně. Vrchní dozor mělo kulturně-politické oddělení brněnské pobočky Úřadu říšského protektora,⁵⁰ resp. Německého státního ministerstva. Další cenzurní zásahy prováděly vojenské orgány.⁵¹

Počátkem roku 1944 došel Pagnaccův nadřízený, vedoucí referátu II BM/IV 1 b, kriminální komisař K. Leischke k závěru, že tiskový obor není zcela vytížený kvůli stále omezenějšímu vydávání tiskovin z důvodu válečného nedostatku papíru. K původní pracovní náplni si proto Pagnacco musel přibrat kontrolu korespondence, kterou předtím vykonávalo kontrašpionážní oddělení. V praxi probíhala tak, že jeden z německých poštovních úředníků nosil dvakrát až třikrát týdně na Gestapo vybrané dopisy. Zde

příslušná pracovnice rozlepila pomocí páry obálky a na telefonní výzvu na pracoviště dorazil Pagnacco s jednou úřednicí, přičemž on sám kontroloval německy psané dopisy, kdežto ona české. Závažné případy byly dle jeho slov předávány kolegům z kontrašpionáže nebo venkovním služebnám mimo Brno, při podezření na zločiny proti válečnému hospodářství kriminální policii.⁵²

U politicky podezřelých osob byla korespondence sledována systematicky. Nejprve příslušný referát vypracoval záznam o skutkové podstatě, který byl pod označením „tajné“ odeslán na poštovní prezidium v Brně. Podle potřeby bylo vyžádáno u poštovního prezidenta dr. Herzoga zadržování příchozí a odchozí pošty dotyčného po pevně stanovenou dobu, zpravidla po čtyři až osm týdnů. Po jeho schválení byl požádán příslušný referát o poštovní dozor, v rámci něhož ověřený referent vyzvedával a třídil poštu. Od její kontroly se očekávalo, že může vyšetřovatele přivést na stopu „říši nepřátelské činnosti“, takže tímto úkolem bylo původně pověřeno kontrašpionážní oddělení. Praxe ale údajně ukázala, že si odesílatelé dávají na sdělování podobných informací v korespondenci pozor. Ta obsahovala většinou jen osobní záležitosti a její kontrola k zásadním odhalením nevedla. Vedle toho byla sledována obsáhlá korespondence ve smíšených německo-českých párech. Pagnacco od poloviny roku 1944 prověřoval na

46 V případě Otto Bolelouckého (nar. 1912) upustil MLS Brno při zasedání 8. 10. 1946 od jeho potrestání. Viz ČERNÝ, Vladimír: Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy v letech 1945–1956. In: ARBURG, Adrian von – DVOŘÁK, Tomáš – KOVARÍK, David (eds.): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Matice moravská pro výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, Brno 2010, s. 424.

47 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, Protokol s dr. L. Jandou, 18. 11. 1946.

48 Jednalo se o příručku *Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums* vydanou Říšskou kulturní komorou v Berlíně a další brožuru s obdobným názvem z proveniencie služebny říšského protektora.

49 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď O. Špatky, 5. 11. 1946.

50 Služebna byla Heydrichovým výnosem z 10. 12. 1941 s účinností od 15. 12. toho roku rozpuštěna.

51 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

52 ABS, f. Ústředna státní bezpečnosti (305), sign. 305-451-5, výpověď E. Pagnacca, 10. 12. 1951.

základě údajů z matrik z celého říšského území žádosti k uzavření smíšených sňatků.⁵³ Vytipovával osoby podezřelé podle „státněpolicejního hlediska“, například na základě předchozího trestního stíhání nebo rozsahu (ne)používání německého jazyka. Výsledky šetření zasílalo Gestapo na matriční úřady, které mj. na základě jeho zjištění povolují k uzavření sňatku buď vydaly, nebo zamítly.⁵⁴

OHLEDUPLNÝ, LIDSKÝ, POMÁHAJÍCÍ

Jednou z Pagnaccových povinností bylo zatýkání a výslechy osob z tiskové branže.⁵⁵ On sám odhadoval, že během své služební kariéry u řídicí úřadovny v Brně provedl asi deset až patnáct zatčení. Byl přesvědčen o tom, že žádný z jím zadržovaných neskončil v koncentračním táboře a pouze v jednom případě byl vyměněn trest ve výši šesti měsíců odnětí svobody.⁵⁶ Bývalý předseda novinářů, politický redaktor *Lidových novin* a odpovědný redaktor *Přítomnosti* Jan Dlabač⁵⁷ absolvoval po svém návratu z koncentračního tábora dvakrát výslech u Pagnacca, který se k němu „choval slušně“. Ambivalentní zkušenost udělal s vedoucím tiskového referátu brněnského Gestapa režisér československého

rozhlasu Josef Svátek, který byl „za roztrušování nepřátelských řečí proti vedoucím říšským osobnostem“ zatčen po telefonickém předvolání přímo v Pagnaccově kanceláři. Během výslechu, který proběhl v období prvního výjimečného stavu, byl vystaven fyzickému a psychickému násilí. Zato při dalším setkání se k němu Pagnacco choval slušně, dokonce mu nabídl občerstvení. Po nějaké době zřejmě zařídil i jeho propuštění. Překvapený režisér učinil po válce tento závěr: „*Dle mého poznatku jednal Pagnacco tak, že když měl snahu mně usvědčit, nevyhnul se ani hrubým prostředkům, ale když pak zjistil bezpodstatnost udání, choval se ke mně slušně a lidsky.*“⁵⁸ Ve zvláštní situaci se ocitl Josef Zelenka z nakladatelství Melantrich, který byl obviněn „z tisku *ilegálních letáků, nevyvážení obrazů Hitlera a Háchy, odmítání zakázek pro německé firmy a z posměšných výroků o Německu*“. Jeho výslech nevybočil z mezí slušnosti, i když měl být v jeho průběhu Pagnacco ironický. Dokonce vyústil ve vzájemnou debatu, v níž zadržného pokáral za to, že nepřispívá na Německý červený kříž, ale naopak jej kuriózně pochválil za řádné vedení podniku: „*Zároveň mně řekl, že kdybych k tomu, co jsem provedl, byl ještě lenoch, tak že bych*

šel do koncentračního tábora.“ Po této konfrontaci byl překvapený Zelenka propuštěn na svobodu.⁵⁹

V Pagnaccův prospěch se po válce objevila i další svědectví. Například právník JUDr. František Háb z Krajského soudu v Brně, který docházel na Gestapo úředně, vypověděl, že Pagnacco pomohl k zastavení stíhání, nebo dokonce k propuštění vězněného.⁶⁰ Rovněž Marie Trysková, udaná v roce 1940 za protiněmecký výrok, vypověděla: „*Při výslechu choval se ke mně Pagnacco slušně, pouze mě poučil, že se nemám takto o německých představitelích vyjadřovat, a asi po půl hodinovém výslechu mě propustil domů.*“⁶¹ Kuriózní svědectví podal lékař Dr. Leopold Sonka, udaný kvůli léčení Židů, emigrací syna a dalším přestupkům. Pagnacco s ním překvapivě začal hovořit o náboženských pojmech, a dokonce se v debatě dostali „až na Masaryka, o jehož osobě a náboženství byl Pagnacco dobře informován“. Jeho chování obecně označil svědek za slušné.⁶²

Vedle své běžné agendy se Pagnacco čas od času musel účastnit činností nad rámec svých povinností. Na působení stanných soudů v období obou výjimečných stavů v letech 1941 a 1942 se nepodílel, což potvrzuje i dobová dokumentace.⁶³ Největší

53 Počet smíšených sňatků v protektorátu byl v průběhu okupace marginální, v roce 1944 tvořily pouze jednu desetinu procenta z celkového počtu. Viz ŠUSTROVÁ, Radka: *Zastřené počátky sociálního státu. Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*. Argo, Praha 2020, s. 363–364.

54 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

55 Například v roce 1943 vyslyšel šéfredaktora Jaroslava Rejzka ohledně činnosti ředitele *Lidových novin* Františka Pivoňky. MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, Protokol s J. Rejzkem, 8. 11. 1946.

56 Tamtéž.

57 Jan Dlabač (1897–1977), fejetonista, redaktor a šéfredaktor řady periodik na Moravě, člen vládní delegace československého parlamentu v republikánském Španělsku a předseda moravské pobočky Syndikátu novinářů. Zatčen byl 1. 9. 1939 v preventivní zatýkácí akci jako rukojmí a propuštěn 13. 9. 1940 z Buchenwaldu v kritickém zdravotním stavu. Do konce války byl pak disponentem inzertního oddělení *Lidových novin*, po válce vedoucím brněnského svazu novinářů, 1948 vedoucím Tiskových podniků Rovnost, od roku 1950 v invalidním důchodu – viz http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DLABA%C4%8C_Jan_18.4.1897-15.9.1977 (citováno k 15. 4. 2024).

58 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, protokol s J. Svátkem, 30. 10. 1946.

59 Tamtéž, protokol s J. Zelenkou, 4. 11. 1946.

60 Tamtéž, protokol s Fr. Hábem, 12. 10. 1946.

61 Tamtéž, protokol s M. Tryskovou, 30. 10. 1946.

62 Tamtéž, protokol s dr. L. Sonkem, 31. 10. 1946.

63 Tamtéž, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

akcí, do které se zapojil, byla patrně protipartyzánská operace, která se uskutečnila v roce 1944 v okolí Frenštátu pod Radhoštěm. Mělo se jí vedle jednotek Wehrmachtu údajně zúčastnit až sto příslušníků brněnského Gestapa.⁶⁴ V poválečném výslechu Pagnacco tvrdil, že byl ze zdravotních důvodů schopen služby jen v omezeném rozsahu. Zbyla tak na něj prý jen povinnost prověřovat turisty či další osoby v hotelu na Radhošti a do pátracích akcí v okolí nebyl nasazen.⁶⁵

Válečné události se dotkly i Pagnacca osobně, když byl při spojeneckém náletu 20. listopadu 1944 poničen jeho brněnský byt.⁶⁶ S odklizením trosek mu pomáhali vězni vyreklamovaní z věznic v Kounicových kolejích, kteří si na Pagnacca uchovávali velice kladné vzpomínky. Bývalý vězeň Julius Průša po válce před vyšetřovateli vypověděl, že během práce a po ní se mohli omýt a byli odměněni dobrou stravou, pivem a kuřivem. Následně jim Pagnacco umožnil styk s rodinnými příslušníky, a dokonce je pohostil v nedalekém hostinci pivem a kořalkou, než je odvedl zpět do Kounicových kolejí. Průša se dokonce domníval,

že Pagnacco intervenoval v jeho prospěch a dosáhl jeho propuštění.⁶⁷

Pagnaccova manželka Marie pracovala za války jako asistentka u rentgenu v Zemské porodnici v Brně. Právě od ní pocházela řada žádostí o pomoc lékařům, kteří se dostali do hledáčku tajné státní policie.

Největší akcí, do které se Pagnacco zapojil, byla patrně protipartyzánská operace, která se uskutečnila v roce 1944 v okolí Frenštátu pod Radhoštěm

Její muž tak intervenovat například ve prospěch přednosta dermatologické kliniky Lékařské fakulty Masarykovy univerzity profesora Antonína Trýba⁶⁸, ač se jednalo o bývalého příslušníka československých legií v Rusku.⁶⁹ Ten byl zatčen v době heydrichiády za poslech zahraničního rozhlasu: „... 17. června 1942 byl jsem znovu převezen na fakultu (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity byla v letech 1940–1945 sídlem řídicí úřadovny Gestapa v Brně – pozn. autorů) a byl jsem vyslýchán gestapákem Pagnaccem. Jeho chování bylo velmi slušné a výslech vedl způsobem mně

příznivým...“⁷⁰ Následně byl Trýb i se svým synem Richardem propuštěn.⁷¹ Při pozdějším setkání v jeho nemocniční pracovně, kam se Pagnacco docházel léčit k nechvalně proslulému Dr. Walteru Marquortovi⁷², mu znovu nabídl pomoc a projevil zájem i o Trýbovo literární dílo.⁷³

Tato svědectví nezůstala osamocena. Pagnacco byl po válce hodnocen různými českými svědky jako dobrý soused. Vedoucím gynekologicko-porodnické kliniky v Brně, univerzitnímu profesorovi MUDr. Gustavu Müllerovi poskytl drobnou sousedskou výpomoc a ten zhodnotil jeho chování slovy: „Pagnacco se choval klidně a okolí jeho pobytu nemělo z něho obavu.“⁷⁴ Majitel bytu, ve kterém Pagnacco až do vybombardování bydlel, advokát Dr. Josef Lochman, ho rovněž ocenil za nezištnou pomoc: „Je správné, že se mne [Pagnacco] v nouzi zastal a vyhověl mé žádosti, aby zakročil ve věci mého syna Augustina, aby nemusel na práci do říše [...] ač byl nemocen na ischias, s velkou ochotou a nezištně zařídil u pracovního úřadu“.⁷⁵

Pagnaccovým nejbližším spolupracovníkem byl v prvních letech okupace na brněnské úřadovně O. Boleloucky. Ten se stal brzo po

64 Tamtéž, sign. 52-1-48, výpověď F. Daubka, 16. 9. 1946.

65 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

66 Pagnacco bydlel v Draschegasse (dnes Arne Nováka) č. 4 v Brně-Veveří a poté se přestěhoval do Nietzschegasse (dnes Kalvodova) č. 15 ve čtvrti Pisárky. Tamtéž.

67 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, protokol s J. Průšou, 30. 10. 1946.

68 Antonín Trýb (1884–1960), během první světové války vedoucí vojenské nemocnice pro veneriky v Pardubicích, v letech 1919–1920 lékař československých legií na Sibiři, 1923 řádný profesor, zakladatel a přednosta Dermatovenerologické kliniky Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, v letech 1937/1938 a 1952/1953 její děkan. Šéfredaktor *Lékařských listů*, dopisovatel *Lidových novin*, autor cestopisů, básnických sbírek a filozofických románů – viz https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=404 (citováno k 15. 4. 2024).

69 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, protokol s R. Manellovou, 4. 11. 1946.

70 Tamtéž, protokol s A. Trýbem, 6. 11. 1946.

71 Richard Trýb (1914–2002), od roku 1962 docent patologie a terapie chirurgických chorob, v letech 1966–1973 přednosta III. chirurgické kliniky Fakultní nemocnice Brno, 1973 řádný profesor – viz https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=695 (citováno k 15. 4. 2024).

72 Walter Marquort (nar. 1905) byl smluvním lékařem brněnského Gestapa. Za okupace se podílel na týrání vězňů a MLS v Brně byl 11. 12. 1946 odsouzen k trestu smrti a popraven. ČERNÝ, Vladimír: *Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy v letech 1945–1956*, s. 429.

73 Trýb byl plodným literárním autorem a Pagnacco si od něj odnesl jeho filozofický román *Lidé z výprav* (Kvasnička a Hampl, Praha 1931).

74 ABS, f. 52, sign. 52-322-1, protokol s dr. G. Müllerem, 4. 11. 1946.

75 Tamtéž, protokol s dr. J. Lochmanem, 4. 11. 1946.

Gestapo podezřelým, následně byl propuštěn ze služby a povolán do Wehrmachtu. Svoji družku Ruth Manellovou, která působila v odboji, odkázal na Pagnacca s tím, že „jest jediným, ku kterému má důvěru a který by mě v případě potřeby pomohl“. V průběhu posledních dvou let války ji pak Pagnacco skutečně dvakrát varoval před zatčením, díky čemuž se dočkala konce války na svobodě. Po válce se mu odvděčila, když jej podporovala ve vězení zasláním potravin a čistého prádla i kladnými svědectvím během jeho soudního procesu.⁷⁶

Vrchní finanční komisař Rudolf Pavelek se s Pagnaccem poznal už v polovině třicátých let ve Vídni, kam zajížděl jako devizový referent finančního ředitelství v Opavě. Ve Vídni spolupracoval s hospodářskou policií, která pro ně dělala domovní prohlídky a podávala zprávy. V době okupace Pavelek na popud vrchního finančního rady u Zemského finančního ředitelství v Brně dr. Bělohárdka požádal Pagnacca, aby intervenoval ve prospěch jednoho zatčeného studenta, který pak měl být opravdu propuštěn.⁷⁷ Stejně úspěšný měl být i zásah v případě majitele továrny na obuv ve Žďáru nad Sázavou Ignáce Trojánka. Pagnacco během jednání o konfiskaci jeho firmy poskytoval důvěrné informace ze správního řízení a samotného majitele údajně dokázal v listopadu 1944 vyreklamovat z koncentračního tábora Buchenwald.⁷⁸

PŘÍSNÝ TREST

Na jaře 1945 se Brno dostalo do blízkosti fronty, když se k němu začala nezadržitelně blížit Rudá armáda. Započala evakuace brněnské řídicí úřadovny Gestapa spojená s odstraňováním stop. Pagnacco byl údajně od 16. dubna 1945 veden jako služby neschopný a jako takový evakuován do Olomouce. Následně měl mezi 24. dubnem a 8. květnem 1945 společně s dalšími brněnskými příslušníky Gestapa působit u venkovní stanice bezpečnostní policie v Třebíči. Poté se celá kolona vydala na západ ve snaze dostat se na demarkační linii k Američanům. Jejich útěk se zdařil, když byli zajati u Písku americkou armádou, ale dlouho se z toho neradovali. Po odsunu svých jednotek za dohodnutou demarkační linii přenechali Američané své zajatce Rudé armádě. Pagnacco byl 19. května 1945 přemístěn do zajateckého tábora u Týna nad Vltavou, kde jej o den či dva později identifikovali českoslovenští četníci na základě udání bývalého úředníka zlínského Gestapa Johanna Kraigera⁷⁹. Koncem měsíce Pagnacca sovětské orgány převezly do Brna, kde se ocitl ve vyšetřovací vazbě ve čtvrti Pisárky. NKVD ho někdy v červnu 1945 předala do rukou Oblastní úřadovny StB v Brně v Mozartově ulici č. 3, kde v počátečním období okupace sídlila brněnská řídicí úřadovna Gestapa.⁸⁰ Dalším místem jeho pobytu se staly Kounicovy koleje, nyní sloužící místo nacistické věznice

Prof. MUDr. Antonín Trýb, DrSc., významný brněnský lékař, který byl v červnu 1942 zatčen Gestapem a po válce vypovídal ve prospěch E. Pagnacca (repro: Encyklopedie města Brna)

jako internační tábor pro Němce. Následně prošel věznicí Krajského soudu i Policejního ředitelství v Orlí ulici č. 30, která rovněž počátkem války sloužila jako sídlo úřadovny Gestapa.⁸¹ Je paradoxem doby, že se tím Pagnacco v proměněné roli vracel do „důvěrně známého“ prostředí.

Podobně jako v případě dalších příslušníků brněnského Gestapa následovalo důkladné vyšetřování provázené výslechy Pagnacca, jeho bývalých kolegů i řady svědků. Na rozdíl od drtivé většiny ostatních gestapáků svědčila v jeho prospěch celá řada Čechů, jak už bylo zmíněno.⁸²

Objevila se ale i jiná svědectví. Prozatímní velitel stanice SNB v Blansku vrchní strážmistr Josef Žák podal

76 Tamtéž, protokol s R. Manellovou, 4. 11. 1946.

77 ABS, f. 52, sign. 52-76-5, protokol s R. Pavelkem, 5. 11. 1946.

78 Ignác Trojánek (nar. 1887) byl do Buchenwaldu transportován 21. 10. 1941 z politických důvodů – viz <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/bu-trojane-ignatz> (citováno k 15. 4. 2024).

79 Johann Kraiger (nar. 1908) byl kriminálním tajemníkem komisariátu pohraniční policie ve Zlíně. Pagnacco sliboval ve své výpovědi Kraigerovi pomstu za jeho udání. K tomu ale nedošlo, neboť Kraiger podle zápisu v matrice zemřel 12. 7. 1945 v Budapešti, kam jej zřejmě odvezly sovětské úřady. ABS, f. 52, sign. 52-76-5, výpověď E. Pagnacca, 14. 3. 1954; *Arcidiecéze Vídeň*, farnost Vídeň X – St. Anton von Padua, matrika N 1908, fol. 140.

80 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, záznam Oblastní úřadovny Stb v Brně, 25. 11. 1945.

81 ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti II (315), sign. 315-44-77, protokol s E. Pagnaccem, 21. 1. 1946.

82 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, dopis Marie Průšové, 11. 2. 1948.

Jméno (příj. kl.): K R A I G E R Johann		Křestní jméno (značka):
Funkce: krim. taj.		
Rodová data: 26.2.1908 ve Vídni	Kdy, kde působil a kde je nyní: hranič.pol. komisar.Gottwaldov. : Obranné zpravodajství, potírání "levicové" a "pravicové" oposice.	
byt: Gottwaldov, Úřední čp.3346.		
Telef. linka : 25.		
	Opisování: Po osvobození byl převzat dvěma uniformovanými příslušníky NKVD a odvezen neznámo kam./Jednalo se pravděpodobně o příslušníky některé organizace, která měla zájem na tom, aby K. nebyl odsouzen.Má se nyní udánlivě zdržovati v Rakousku.	
	ASU 12.1/102/144 302-158-6/56.	

Kriminální tajemník Johann Kraiger, úředník zlínského Gestapa, který v zajetí prozradil Pagnaccovu pravou totožnost (foto: ABS)

29. října 1945 trestní oznámení na pět příslušníků brněnského Gestapa, mezi nimi i na Pagnacca. Žák patřil ke skupině odbojářů z Blanska, kterou rozkrylo brněnské Gestapo. Ředitel městské spořitelny v Blansku Jaroslav Plachý byl zatčen 16., resp. 17. února 1945, o měsíc později, 13., resp. 14. března kromě Žáka ještě Bohumil Aujezský, Štěpán Valnoha, kdežto Karel Prášil byl při zatýkání zastřelen. Muži byli převezeni do Brna a umístěni do Kounicových kolejí, odkud je vozili na výslechy do sídla řídicí úřadovny

Gestapa v budově právnické fakulty. Tam byli podrobeni tzv. zostřenému výslechu, tedy brutálnímu fyzickému a psychickému nátlaku. Jako první přišel na řadu J. Plachý, kterého převezení k výslechu asi patnáctkrát. Dne 7. března 1945 ho skupina příslušníků Gestapa, mezi nimiž údajně byl i Pagnacco, ztýrala tak, že jej po návratu do cely nemohli spoluvězni ani poznat.⁸³ Opakovaně byl vyslýchán i J. Žák, který uvedl: „*Sám jsem byl ztýrán a vždy zbit takovým způsobem, že jsem nemohl chodit.*“ Výslechů se měli zúčastnit příslušníci Gestapa

Vinzenz Mayerhofer⁸⁴, Friedrich Lacina a Gustav Wachtel⁸⁵ a společně s nimi ve dnech 16.-18. a poté znovu 30. března i Pagnacco. Přímou osobě někdejšího vedoucího tiskového referátu Žák vypověděl: „*Pagnacco mi vždy s pistolí v ruce vyhrožoval, že mě sám zastřelí, a vždy mě pistolí uhodil do týla s tím, že mne tam zastřelí a že živ od nich nevyjdu.*“⁸⁶ Pagnacco všechna obvinění popřel a tvrdil, že jde o omyl.⁸⁷ Uvedený případ zpracovával V. Mayerhofer a ani on, ani Pagnaccův nejbližší nadřízený F. Lacina jeho účast na zostřených výsleších

83 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, opis protokolu s J. Plachým, 9. 12. 1945.

84 Vinzenz Mayerhofer (1897-1983) byl vrchním kriminálním tajemníkem brněnské řídicí úřadovny Gestapa. Po válce byl v sovětském zajetí a 28. 12. 1948 byl odsouzen k 5 letům těžkého žaláře. Propuštěn byl 27. 8. 1953 a odsunut do Rakouska.

85 Gustav Wachtel (nar. 1915) byl kriminálním zaměstnancem brněnské řídicí úřadovny Gestapa.

86 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, trestní oznámení J. Žáka, 29. 10. 1945.

87 ABS, 52, sign. 52-1-322, výpověď E. Pagnacca, 26. 10. 1946.

nepotvrdili, což samozřejmě nemusí být směrodatné.⁸⁸

Koncem roku 1946 dospělo vyšetřování bývalého vedoucího tiskového referátu brněnského Gestapa ke konci: 6. prosince podal veřejný žalobce obžalovací návrh. Pagnacca v něm obvinil z toho, že byl od listopadu 1939 po dobu okupace v Brně členem SS, kde dosáhl hodnosti SS-Untersturmführer, a zároveň vedoucím členem Gestapa, dále z podpory nacismu, zločinu veřejného násilí a nebezpečného vyhrožování, zločinu těžkého ublížení na zdraví, z provádění zatčení a účasti na akcích proti partyzánům, čímž zavinil ztrátu svobody a smrt více obyvatelům Československé republiky. Základem pro tato obvinění se stalo násilí a vyhrožování, které měl v roce 1941 použít proti J. Svátkovi a v roce 1945 proti J. Žákovi, Š. Valnohovi a J. Plachému.⁸⁹

Mimořádný lidový soud v Brně zasedl 12. února 1947 pod vedením soudního rady v. v. Ferdinanda Páska⁹⁰ a čtyř přísedících. Žalobu zastupoval dr. Zíka, Pagnaccovi byl přidělen obhájce ex offio Zdeněk Vašek. Ještě též den padl rozsudek, který svým zněním prakticky odpovídal obžalovacímu návrhu. Soud nabyt přesvědčení, že vina obžalovaného byla prokázána jak po stránce objektivní, tak i subjektivní. Za polehčující okolnost mu přiznal, že „pozoruhodný počet svědků z řad

osvědčených vlastenců potvrdil, že jim obžalovaný nezištně vyšel vstříc a jim ve vážné situaci pomohl na svobodu a od trestu“. Navzdory tomu jej odsoudil ke dvaceti letům těžkého žaláře, zostřeného čtvrtletně jedním tvrdým ložem, a ztrátě cti navždy. Trest si byl odsouzený povinen odpykat na nucených pracích a celé jeho mění propadlo státu.⁹¹ Za uvedených okolností lze výrok soudu oproti jiným příslušníkům Gestapa odsouzených k mnohaletým trestům považovat za velmi přísný.⁹²

V „jáchymovském pekle“ Pagnacco strávil několik následujících let, přičemž mezi jeho spoluvězně patřila řada bývalých kolegů, ale i příslušníků domácího odboje z let druhé světové války

Trest Pagnacco zpočátku vykonával v trestnici pro muže, resp. věznicí (později tábora nucených prací, TNP) na Mírově. Před Vánoci 1949 byl přemístěn ke stanici Sboru vězeňské stráže (SVS) v Ostrově nad Ohří. Pod tímto názvem se skrýval táborový komplex Jáchymov při uranových dolech. V „jáchymovském pekle“ Pagnacco strávil několik následujících let, přičemž mezi jeho spoluvězně patřila řada bývalých kolegů,⁹³ ale i příslušníků domácího

odboje z let druhé světové války. Během svého věznění se jej několikrát pokusila zpravodajsky vytěžít československá Státní bezpečnost. V prosinci 1951 byl dotazován zejména na činnost konfidentů, k čemuž ale Pagnacco nedokázal poskytnout žádné hodnotnější informace.⁹⁴ Opětovně byl společně s dalšími bývalými příslušníky brněnského Gestapa povolán k výslechu na počátku roku 1954 v souvislosti s tzv. akcí „Rekonstrukce“. Jejím cílem bylo získat přehled o osobách podezřelých ze styků s Gestapem či SD, které by šlo následně vydíráním donutit ke spolupráci.⁹⁵ V Pagnaccově případě nebyla snaha rozvědky nijak úspěšná.

V době, kdy Eduard Pagnacco seděl v československých kriminálech, nehodlala se jeho manželka s rozsudkem smířit. Za pomoci jeho sestry shromažďovala svědectví k podpoře žádosti o milost, kterou podala začátkem padesátých let přes rakouské vyslanectví v Praze.⁹⁶ Argumentovala manželovou bezúhonností, svým i jeho špatným zdravotním stavem a rozsáhlou pomocí, kterou poskytoval v nacistickém období pronásledovaným Čechům a Židům. K žádosti se připojila řada českých i rakouských svědků: „Já níže podepsaný dr. Hanuš Jiří Marek, lektor na univerzitě, Wien [...] prohlašuji tímto místopřísežně, že pan

88 Mayerhofer potvrdil, že byl u výslechu Valnohy, ale nebil jej. Podobně Lacina přiznal svou přítomnost u výslechu Žáka, ale odmítl, že se podílel na jeho týrání. Tamtéž, výpovědi L. Mayerhofera a F. Laciny, 6. 11. 1946.

89 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, obžalovací návrh, 6. 12. 1946.

90 Pásek byl předsedou soudu také u přelíčení s posledním vedoucím brněnského Gestapa Maxem Rauschem a jeho zástupcem Johannesem Krausem.

91 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, Rozsudek nad E. Pagnaccem, 12. 2. 1946.

92 Například V. Mayerhofer, který měl skupinu kolem J. Žáka na starost a byl účasten brutálního výslechu jejích členů v březnu 1945, byl v obnoveném retribučním řízení odsouzen v prosinci 1948 na 5 let odnětí svobody a po uplynutí této doby odsunut do Rakouska. MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Ls 447/48.

93 Třeba V. Mayerhofer byl v Jáchymově vězněn v letech 1949–1953.

94 ABS, f. 305, sign. 305-451-5, výpověď E. Pagnacca, 10. 12. 1951.

95 ČERNÝ, Vladimír: *Brněnské Gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky*. Archiv Města Brna – Moravské zemské muzeum, Brno 2018, s. 372–373.

96 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, nota rakouského vyslanectví, 26. 4. 1951.

Eduard Pagnacco [...] je mi známý jak z povolání, tak i soukromě a že mohu dle pravdy potvrdit, že nepomáhal co možno v jeho účinnosti jakožto kulturní referent u Gestapa v Brně nesobeckým způsobem Čechům a Židům a se snažoval bez ohledu na vlastní zájmy dle možnosti ulehčovat jejich osud. Toto prohlášení jsem ochoten opakovat před úřady jako svědek a podepisuji proto vlastnoručně.⁹⁷ Okresní soud trestní v Brně přesto žádost o milost zamítl.⁹⁸ Na Pagnacca se nevztahoval ani amnestie prezidenta republiky ze 4. května 1953 u příležitosti zvolení Antonína Zápotockého, ani z 9. května 1955 při desátém výročí osvobození Československa.⁹⁹

Na Pagnaccově příkladu je možné ukázat, do jaké míry v nacistickém bezpečnostním aparátu utvářela konkrétní osobnost podobu svěřené instituce. Navzdory směrnicím a vyžadované striktní disciplíně zůstala jeho příslušníkům jistá volnost v rozhodování a bylo do určité míry na každém z nich, jak ji využije.

Obrat přišel až v polovině padesátých let. Po Stalinově (a Gottwaldově) smrti nastalo postupné uvolňování poměrů. Významným předělem v mezinárodních vztazích i společenské situaci ve východním bloku se stala návštěva západoněmeckého kancléře Konrada

Adenauera v Moskvě v září 1955, který dosáhl u sovětského vedení propuštění zbývajících německých a rakouských vězňů z gulagů a věznic. V návaznosti na tento akt rozhodl i Ústřední výbor KSČ o prominutí zbytku trestu a deportaci prakticky všech vězňů Němců a Rakušanů z ČSR do vlasti. O Pagnaccově propuštění bylo ale rozhodnuto ještě předtím, důvodem k tomu byl pravděpodobně jeho zdravotní stav, který neumožňoval intenzivnější pracovní nasazení. V polovině června 1955 byl nejprve přemístěn ke Krajské správě ministerstva vnitra (KS MV), oddělení Nápravných zařízení (NZ) Hradec Králové. Generální prokuratura pak 17. června 1955 vydala usnesení o upuštění od zbytku trestu a v poslední zářijový den byl Eduard Pagnacco vysídlen do Rakouska. V československých vězeňských zařízeních si včetně vazby odseděl něco přes deset let, tedy přibližně polovinu trestu.¹⁰⁰

O jeho životě po návratu do vlasti toho mnoho nevíme. V době, kdy byl propuštěn, došlo shodou okolností k obnově rakouské suverenity a odchodu okupačních armád.¹⁰¹ Repatriantovi bylo v té době 59 let a pravděpodobně se usadil v tyrolském Innsbrucku. Zřejmě se dokázal bez problémů zařadit zpět do poválečné rakouské společnosti, která se snažila udělat za minulostí tlustou čáru. V roce 1956 byl znovu přijat do katolické církve a se svojí manželkou následně uzavřel církevní sňatek.¹⁰² Datum a místo jeho smrti se

němčině autorům dosud nepodařilo z dostupných pramenů zjistit.

Na Pagnaccově příkladu je možné ukázat, do jaké míry v nacistickém bezpečnostním aparátu utvářela konkrétní osobnost podobu svěřené instituce. Navzdory směrnicím a vyžadované striktní disciplíně zůstala jeho příslušníkům jistá volnost v rozhodování a bylo do určité míry na každém z nich, jak ji využije. Rakušan Eduard Pagnacco zůstává v tomto ohledu ambivalentní postavou, kterou lze jen obtížně zařadit do jednoduchého schématu fanatického a nesmiřitelného nacisty.

JAN ZUMR (1988) vystudoval historii na FF UK v Praze. Od roku 2015 pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů, kde se specializuje na německý represivní aparát v letech 1933–1945. Je autorem monografie *Obyčejná elita. Historie SS v Dolních Rakousích a na jižní Moravě*. Společně s Janem Vajskebrem je autorem knihy *Velitelský sbor Gestapa v Protektorátu Čechy a Morava* (ÚSTR, Praha 2024, v tisku).

JAN VAJSKEBR (1977) vystudoval české dějiny na FF UK v Praze. V roce 2003 nastoupil jako historik do Památníku Terezín, od roku 2015 působí v Ústavu pro studium totalitních režimů. Je autorem řady studií a publikací na téma německého potlačovacího aparátu v Protektorátu Čechy a Morava, společně s Petrem Kaňákem napsal knihu *Kariéry ve službách nacismu* (ÚSTR – NLN, Praha 2020).

97 Tamtéž, místopřísežné prohlášení H. J. Marka, 13. 3. 1951.

98 Tamtéž, usnesení okresního soudu trestního v Brně, 23. 7. 1951.

99 ABS, f. 52, sign. 52-1-322, zpráva ministerstva spravedlnosti, 4. 8. 1954 a záznam Krajské prokuratury Karlovy Vary, 17. 5. 1955.

100 MZA, f. MLS Brno, sp. zn. Lsp. 36/47, usnesení generální prokuratury o Pagnaccově odsunu, 17. 6. 1955 a zpráva o odsunu, 3. 10. 1955.

101 Rakouská státní smlouva, kterou spojenecké mocnosti a rakouská vláda uzavřely 15. 1. 1955, vedla k ukončení okupace země a obnově její suverenity. V platnost vstoupila 27. 7. a do 25. 10. 1955 byly staženy jednotky vítězných mocností.

102 *Arcidiecéze Vídeň*, farnost Vídeň XIX – Heiligenstadt, matřka N 1906–1909, fol. 44.